

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 1347-1368

Kur'ân-ı Kerîm'deki Sarf 'Udûllerinin Anlama Etkisi

The Role of The Morphological Deviation for Meaning in the Qur`ân

Yaşar Daşkiran

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Ankara Univ., Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and Rhetoric
Ankara, Turkey

ydaskiran@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-4085-7503

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24 Eylül / September 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 1347-1368

Atıf / Cite as: Daşkiran, Yaşar. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Sarf 'Udûllerinin Anlama Etkisi [*The Role of The Morphological Deviation for Meaning in the Qur`ân*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 1347-1368. <https://doi.org/10.18505/cuid.463427>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. www.dergipark.gov.tr/cuid

The Role of The Morphological Deviation for Meaning in the Qur`ân

Abstract: In the article, the phenomenon of deviation, which is one of the important subjects of stylistics and rhetoric is discussed. The deviation is divided into three categories in terms of phonetic, word and grammar. The study was limited to morphological deviation defined as a transition from form to another. The morphological deviations and their relation with meaning reveal the importance of changes in word level. The linguistic and contextual elements are considered as two complementary parties in contextual linguistics. From phonetic level to text consistency many linguistic elements play an important role in expression. Apart from the linguistic phenomena that affect the meaning, non-linguistic elements should also be considered. In the research also word selection, meaning transfer and context are indicated. The deviation has expanded the use of Arabic words as well as the rich word derivation potential. In terms of Qur'anic verses, it is an important criterion relationship of the word formula in the meaning for the Arabic language. The subtleties of this language phenomenon which is detected in Qur'anic verses and fascinates the reader are explained by examples.

Summary: Semantics, that is one of the most important areas of linguistics, initially focused on identifying the meanings of words; however, today it goes beyond that and tries to clarify the other elements of the language field. Linguists emphasize that the main goal of language studies is theme and the efforts made in this context are aimed at capturing the meaning. Metaphor and the ways of other extension of meaning should be considered in this context. As Ibn Jinnî (d. 392/1002) stated, language is generally composed of metaphor. This situation points to the necessity of examining the language with a wider perspective than the formal understanding in the field of linguistics research.

In the writings of linguists such as Sîbawayhi (d. 180/796), Ibn Jinnî and al-Suyûfî (d. 911/1505) and the works that focus on the superiority of wording of Qur'ân, it is seen that there is no distinction between the structure and function of language. Each sentence style is shaped for a purpose. What directs them to such a method is the thinking of first person, interlocutor and context together. It is possible to find this understanding in linguistic and religious sources such as qirâ'ât, rhetoric and exegesis. Today, this relationship between grammar and meaning is one of the basic subjects of linguistics.

Besides the grammatical structure, word selection is also significant. It is easy to determine a sentence with a grammatical error. While the use of a word is correct in a sentence, it may not be appropriate elsewhere. The degree of accuracy of the sentence is affected by the word selection, which is also a matter of grammatical tasks. This is the expression of the meaning in the appropriate language structure. Depending on the context of the statement, the appropriate word and phrase style should be chosen. The word choice has a great influence on the superiority of the style of the Qur'ân. When the Qur'anic verses are examined, it is seen how well the chosen words are used.

One of the main factors determining the accuracy of the word is context. The same word can be assumed to be true or false due to the context. In addition to linguistic elements, non-linguistic factors such as psychological status, socio-cultural factors and educational background are a measure of value in language.

The factor that determines the function of word is the position of word in the phrase. Missing sentence structures gain new meanings as a result of a number of transformations. In Arabic sentence structures it is possible to see how the language structures affect the meaning. The expression tools should be enriched through sorting, increasing, decreasing and changing which are the factors contributing to the understanding of the superficial and deep structure of the language. In this context, the flexibility in the grammatical rules and the issue of deviation, which provides richness to phrases, are important in terms of revealing the place and value of meaning in the language.

The deviation phenomenon is called as language deviation in Turkish sources. Due to a semantic and communicative concern deviation is a new way of expressing by leaving the built-in style in the language in order to strengthen the language, draw attention to the text, give a holistic effect, remove the word out of the ordinary and make the indicators more effective in terms of sound and meaning. The deviation is an important part of the stylistics, which goes beyond the path expressions and increases effect of the word. The development of the stylistics, which was accepted as an extension of the rhetoric in the modern period, raised interest rates for deviation. The deviation is divided into three categories in terms of voice, word and grammar.

Morphological deviation, which is defined as the transition from one mold to another, is a phenomenon that gives the power of persuasion, influence and subtlety to the word that is appears in the mold and context of phrase. The context is the most important determinant of the deviation through which the literary meanings are gained that is the aim of the rhetoric. The effect of morphological deviation on meaning changes is an important subject of language researches. From this point the meanings which were added to the Qur`ānic words by morphological deviation was analyzed in detail in this article. Besides this, numerous verses have been handled with the idea that such a method will contribute to understanding of the subtlety meanings of the verses and transferring of their meanings to non-Arabic languages in the best way.

Linguists have pointed to the meaning differences between Arabic patterns by taking into consideration the meaning potential of word molds. The language researches, which reveal the role of the word molds in determining the meanings, reflect that there are no two patterns of which meanings are exactly overlapping in Arabic language that is the views of the linguists. It is seen that the patterns such as active and passive participle, resembling participle, hyperbolic participle and gerund are used interchangeably because of their meaning relationship between each other. Similar uses of the verb should be added to this since time change in verbs is one of the linguistic phenomena in which deviation has occurred. Types of deviation are the significant stylistic features of the Qur`ān and have effects on meaning and expression. The fact that the Qur`ān possesses an unusual style, but such a quality prevents its addressing from becoming ordinary. It is important to determine these kinds of uses, which are called as morphological deviation, to grasp the meaning of the word. When the language structures related to deviation are examined, it is understood that there is a deeply relationship between deviation and meaning. It is important to solve deviation that enriches the meaning in the word, as well as other linguistic structures to comprehend the gnomic structure of the style of the Qur`ān.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Morphological Deviation, The Holy Qur`ān, Word Selection, Context, Change of Meaning.

Kur'ân-ı Kerîm'deki Sarf 'Udûllerinin Anlama Etkisi

Öz: Bu makalede, üslûp bilimin ve belâğatin önemli konuları arasında yer alan 'udûl olgusu ele alınmıştır. Ses, sözcük ve gramer yönleriyle 'udûl üç kategoriye ayrılır. Araştırma, bir kalıptan diğerine geçiş olarak tanımlanan kelime düzeyindeki sarf 'udûlüyle sınırlandırılmıştır. İsim ve fiil sîgalarında meydana gelen 'udûl çeşitleri ve anlama ilişkisi, sözcük düzeyinde meydana gelen değişmelerin önemini ortaya koymaktadır. Dil içi ve dil dışı unsurlar bağlamsal dilbilimde birbirini tamamlayan iki taraf olarak kabul edilir. Ses düzeyinden metin bütünlüğüne kadar birçok dilsel unsur anlatımda önemli role sahiptir. Anlamı etkileyen dilsel olguların dışında dil dışı unsurları da dikkate almak gerekir. Makalede ayrıca 'udûlle ilişkisi açısından sözcük seçimi, anlam aktarması ve bağlam konularına değinilmiştir. 'Udûl üslûbu Arapçanın zengin sözcük türetme potansiyelinin yanı sıra sözcüklerin kullanım alanını genişletmiştir. Kur'ân âyetleri bağlamında bakıldığında, tercih edilen sözcük kalıbının anlama irtibatlandırılması Arapça açısından önemli bir kriterdir. Bağlamdan hareketle âyetlerde tespit edilen ve okuyucuyu hayran bırakan bu dil olgusunun incelikleri örneklerle izah edilmiştir.

Özet: Semantik (anlambilim) dilbilimin önemli alanlarından biridir. Bu alanda yapılan ilk çalışmalara bakıldığında sözcüklerin anlamlarını tespit etmekle işe başlar. Fakat bugün geldiği noktadan bakıldığında sözcüklerin anlamını incelemenin ötesine geçerek dil alanın diğer unsurlarını açıklamaya çalışır. Dil bilimciler, dil çalışmalarının aslı hedefinin anlam odaklı olduğunu, gösterilen çabaların anlamı yakalamaya yönelik olduğunu vurgulamaktadırlar. Mecaz ve diğer anlam genişleme yollarını bu bağlamda ele alınmalıdır. İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) ifade ettiği gibi dilin çoğu mecazdan oluşmaktadır. Bu bize dil araştırmalarında şekilci anlayıştan uzak daha kapsamlı bir bakış açısıyla dili incelemenin gerekliliğine işaret eder.

Sîbeveyhi (ö. 180/796), İbn Cinnî, Suyûtî (ö. 911/1505) gibi dilcilerin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm dilinin üstünlüğünü ele alan eserlere bakıldığında, dilin yapısı ile işlevi arasında ayırım yapılmadığı görülür. Her bir cümle stili bir amaca yönelik olarak şekillenir. Onları buna yönlendiren ise konuşan, muhatap ve bağlamın bir arada düşünülmesidir. Bu anlayışı belâgat, kıraat ve tefsir gibi dilsel ve dinî kaynaklarda görmek mümkündür. Gramer ile anlam arasındaki bu ilişki bugün dil bilimin temel konularından biridir. Arapçada terkip çeşitlerinin anlamı bilinmeden cümlenin doğru anlaşılması neredeyse mümkün değildir. Özellikle üretici dönüşümsel dilbilgisi teorisinin odak noktası, gramer ile anlam arasındaki ilişkiye dayanır.

Gramer yapısının yanında sözcük seçimi de önemlidir. Gramer hatası bulunan bir cümleyi tespit etmek kolaydır. Fakat düzenli birlikte bulunma imkânları ve seçimsel sınırlamalar olarak adlandırılan dilin özellikleri, kelimelerin birlikte bulunmalarını belirleyen niteliklerdir. Bir yerde kullanımı yerinde olan sözcük başka bir konumda hoş karşılanmayabilir. Gramatikal görevlerle de ilgili olan sözcük seçiminden, cümlenin doğruluk derecesi etkilenir. Bu lafız anlam örtüşmesi veya başka bir ifadeyle anlamın uygun dil yapısında ifade edilmesidir. Sözü bağlamına göre uygun sözcük ve ifade tarzının seçilmesi gerekir. Kur'ân-ı Kerîm üslûbundaki üstünlükte kelime seçiminin etkisi büyüktür. Âyetler incelendiğinde seçilen kelimenin ne kadar yerinde olduğu anlaşılır.

Sözün doğruluk ölçüsünde bağlam da ana etkenlerden biridir. Bağlamdan hareketle aynı söz doğru ve yanlış kabul edilebilir. Dil içi öğeler kadar dil dışı etkenlerde dilde bir değer ölçüsüdür.

Psikolojik durum, sosyo-kültürel etkenler, eğitim geçmişi gibi unsurlar dil dışı etkenler arasında sayılabilir.

Sözcüğün işlevini belirleyen çoğu zaman cümledeki konumudur. Buna göre sözcüğün cümle yapısında, öncesi ve sonrasındaki sözcüklerle ilişkisinin iyi belirlenmesi gerekir. Sınırlı yapıdaki cümle yapıları, bir takım dönüşümler neticesinde yeni anlamlar kazanır. Dil yapılarının anlama etkisini Arapça cümle yapılarında görmek mümkündür. Dilin yüzeysel ve derin yapısını anlamaya katkı sağlayan sıralama, artırma, eksiltme ve değiştirmeye anlatım araçları zenginleşir. Bu bağlamda yerleşik gramer kurallarındaki esneklik, dilde bir üslûp ve anlam zenginliği sağlayan 'udûl konusu, anlamın dildeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

'Udûl olgusu, Türkçe kaynaklarda dil sapması olarak adlandırılmaktadır. 'Udûl, anlamsal ve iletişimsel bir kaygı ve özel bir nükteden dolayı, dili güçlendirmek, dikkat çekmek, metne bütüncül bir etki kazandırmak, sözü sıradanlıktan çıkarmak, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili hale getirmek, muhâtabın zihninde yeni bir tasavvur oluşturmak kastıyla, dilde yerleşik tarzı bırakarak farklı yeni bir ifade biçimine geçmektir. 'Udûl, yerleşik ifade yollarının ötesine geçerek, sözün etki ve inceliğini artıran üslûp biliminin önemli bir parçasıdır. Modern dönemde belâğatin bir uzantısı olarak kabul edilen üslûp biliminin gelişmesi 'udûle olan ilgiyi artırmıştır. Arapçada 'udûl ses, kelime ve gramer yönüyle olarak 'udûl üçe ayrılır.

Bir kalıptan diğerine geçiş olarak tanımlanan kelime düzeyindeki sarf 'udûlü, kelime kalıbında ve bağlamda ortaya çıkan söze ikna gücü, etki ve incelik kazandıran bir olgudur. Bağlam, kelime kalıbının değiştiği ve yeni kalıbın tercih edildiği bir nüktenin veya durumun gerektirdiği 'udûlün en önemli belirleyicisidir. Bununla belâğatin gayesi olan edebi anlamlar gerçekleşir. Sarf düzeyinde gerçekleşen 'udûlün anlam değişmelerine etkisi dil araştırmalarının önemli konuları arasında yer alır. Bu noktadan hareketle makalede Kur`ân-ı Kerîm sözcüklerindeki sarf 'udûllerinin kattığı anlamlar ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir. Âyetlerin sahip olduğu anlam inceliklerini kavramaya ve Arapça dışındaki dillere anlamı en iyi şekilde aktarmaya katkı sağlayacağı düşüncesiyle çok sayıda ayet üzerinde durulmuştur.

Dilciler, kelime kalıplarının sahip olduğu anlam potansiyelini dikkate alarak Arapça kalıplar arasındaki anlam farklarına işaret etmişlerdir. Kelime kalıplarının anlamı belirlemede rolünü ortaya koyan dil araştırmaları, Arapçada anlamı birebir örtüşen iki kalıbın olmadığı noktada dilcilerin görüşlerini yansıtır. Bu çerçevede, türemiş isimlerden ism-i fâil, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa ve masdar kalıplarının anlam ilişkisinden dolayı birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülür. Fiil konusunda benzer kullanımları buna eklemek gerekir. Fiillerdeki zaman değişimi 'udûlün gerçekleştiği dilsel olgulardan biridir. Maziden muzariye, maziden emir sigâsına geçiş şeklinde fiillerin zamanı yansıtımalarında değişmeler olur. 'Udûl tipleri, Kur`ân'ın önemli üslûp özelliklerinden olup anlam ve anlatım üzerinde etkileri vardır. Kur`ân'ın alışılmadık bir üslûp özelliğine sahip olması onun hitâbını sıradanlaşmaktan korur. Sarf 'udûlü olarak adlandırılan bu kullanımları tespit etmek sözün anlamını kavramak açısından önemlidir. 'Udûlle ilgili dil yapıları incelendiğinde konunun anlamla derin ilişkisi olan bir kavram olduğu anlaşılır. Sözde, bir asıldan diğerine geçişte anlamı zenginleştiren 'udûl olgusudur. Kur`ân üslûbundaki veciz yapının anlaşılmasında 'udûl başta olmak üzere diğer dilsel yapıların çözülmesi önem arz eder.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili belâğati, Sarf 'Udûlü, Kur`ân-ı Kerîm, Sözcük Seçimi, Bağlam, Anlam Değişmesi.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm her şeyden önce kendine has üslûbu ile dilcileri kendisine hayran bırakmıştır. Onun eşsiz üslûbu sözcük seçimindeki özene, cümle yapısındaki titizliğe yansımıştır. Öyle ki sözün bağlamında kullanılan bir kelimenin kattığı anlamı bir başka sözcüğün vermesi mümkün değildir. Sözcük tekil ve çoğul şekliyle kullanıldığı yere göre bir anlam kazandığı görülür. “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır (وَأَبْصَارُهُمْ وَعَلَىٰ أُبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ)”.¹ Âyette geçen "سَمِعِهِمْ" kelimesi "قُلُوبِهِمْ" ve "أَبْصَارِهِمْ" kelimeleri arasında tekil olarak kullanılmıştır. Bağlama uygun olarak sözcük kalıplarındaki farklılaşma Kur'ân'ın önemli bir üslûp özelliği olarak öne çıkar. “Rızık Allah'tan isteyin (وَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرَّزْقَ)”.² Âyette "الرزق" şeklinde kelimenin marife kullanımı, rızık sahibinin ancak Allah olduğunu ifade eder. Harf-i tarif burada umumiyet (استغراق الجنس) ifade eder. Rızık kelimesinin nekra olarak kullanımı bu anlamı vermezdi. Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sarf düzeyinde gerçekleşen 'udûlün anlam değişmelerine etkisi dil araştırmalarının önemli bir konusudur. Bu noktadan hareketle makalede Kur'ân-ı Kerim sözcüklerindeki sarf 'udûllerinin kattığı anlamlar ele alınacaktır. Ayetlerin sahip olduğu anlam inceliklerini anlamaya ve Arapça dışındaki dillere anlamı en iyi şekilde aktarmaya katkı sağlayacağı düşüncesiyle ayetlerden örnekleme yapılarak konu açıklanacaktır. Kur'ân üslûbundaki veciz yapının anlaşılmasında 'udûl başta olmak üzere diğer dilsel yapıların çözülmesi önem arz eder.

1. ARAP DİLİNDE 'UDÛL KAVRAMI

ع-د-ل kökünden türeyen 'udûl (عُدُول) sözcüğü, *zulmün zıddı*, *meyletme*, *sapma* gibi anlamlara gelir. İbn Fâris (ö. 395/1004) 'ayn, lâm ve dâl harflerinden oluşan bu sözcüğün, *doğru* ve *dik* anlamının yanı sıra *eğrilik* ve *sapma* anlamlarıyla iki zıt anlamı birlikte ifade ettiğini söyler.³ Sözcüğün harf-i cerlerle kullanımıyla anlamının genişlediği gözlemlenir. ع-ن harf-i ceriyle "عدَلَ عَنْهُ" (-den saptı), "عدَلَ إِلَيْهِ" (-e yöneldi, -e döndü) anlamında olan fiil, "عَدَلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ" kullanımında "iki kişinin arasını düzeltti" şeklinde anlam kazanır.⁴ 'Udûl kelimesi, Türkçeye daha çok "yoldan sapma ve dönme" olarak çevrilir.⁵ Arapça kaynaklarda, Batı dillerinde geçen "ecart" terimine karşılık 'udûlün dışında inhirâf, inziyâh, inhilâl, intihâk, tecâvuz, muhalefe, lahn, harku's-sinîn, şena, ihâta gibi farklı terimler kullanılır.⁶ 'Udûl olgusu Türkçe kaynaklarda dil sapması olarak adlandırılmaktadır. Dil araştırmalarında yaygın kullanımından dolayı makalede terimin Arapçasının kullanılması daha uygun olacaktır.

¹ el-Bakara 2/7.

² el-Ankebût 39/17.

³ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed Ebu'l-Huseyn er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, " 'Adl' Mu'cemü mekâyisi'l-lüga, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,1986), 4: 246.

⁴ Mecduddîn Muhammed b. Yâkub el-Firûzâbâdî, " 'Adl' el-Kâmûsu'l-muhît (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 2005), 1030.

⁵ Mütercim Âsim Efendi, " 'Adl' Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi), Haz. Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2014), 4: 4632.

⁶ Abdusselâm el-Meseddî, *el-Uslûbiyyetü ve'l-üslûb* (Rabât: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, ts.), 162.

‘Udûl, anlamsal ve iletişimsel bir kaygı ve özel bir nükteden dolayı, dili güçlendirmek, dikkat çekmek, metne bütüncül bir etki kazandırmak, sözü sıradanlıktan çıkarmak, daha alımlı hâle getirmek, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili hale getirmek, muhâtabın zihninde yeni bir tasavvur oluşturmak kastıyla, dilde yerleşik tarzı bırakarak farklı yeni bir ifade biçimine geçmektir.⁷ ‘Udûl, ismin asıl kalıbından diğer sigaya geçişi olarak da tanımlanır.⁸ Aynı şekilde ‘udûl, iletişim ve genel dil kullanımında, dili güçlendirmek, okuyucu ve dinleyici üzerinde etki uyandırmak amacıyla yerleşik dil kurallarının sınırlarını genişletmek şeklindeki tanım edebî olan ve olmayan metinleri içermektedir.⁹ Anlam boyutuyla dilsel yapılara bakılırsa ‘udûl daha kolay anlaşılır.

‘Udûl, yerleşik ifade yollarının ötesine geçerek, sözün etki ve inceliğini artıran üslûp biliminin önemli bir parçasıdır. Üslûp, sözlükte “izlenen yol, benimsenen tarz” anlamına gelir. “Dil ve edebiyatta üslûp kişinin kendi duygu, düşünce ve heyecanlarını dile getirme şekli, dili kullanma biçimidir. Bu bakımdan üslûp biliminin (stilistik) ilgi alanı yazarın dil malzemesini kullanırken gramer ve dizim kurallarının, belâgat esaslarının icrasında gösterdiği biçimsel-bireysel özellikleri incelemektir. Üslûp incelemesi gramer, belâgat ve edebî tenkidin verilerine dayanarak yazarın kelimeleri konuya uygun biçimde seçme ve kullanma tarzı, terkip ve cümleleri oluşturma biçimi, îcâz-itnâb¹⁰ gibi belâgat türlerinde gösterdiği özgünlükleri ve bireysel nitelikleri irdeler. Üslûp ayrıca yazarın diliyle, kullandığı dilin kuralları arasındaki sapmaların toplamı ve bu sapmaların eserin konusu ve amacı bakımından yerinde ve özgün olması demektir. Böylece üslûp hem teknik hem estetik bütünlük arz eder. Bir yazar veya edibin duygu ve düşüncelerini aktarıken dil malzemesini kullanma biçimi onun karakteri ve ahlâkıyla yakından ilgilidir.”¹¹

‘Udûlün öneminden bahseden Arap dillciler, bu olguyu mecaz, nakl, intikal, tahrif, inhirâf, rücu, iltifât, ‘udûl, sarf, insirâf, televvün, muhalefe, zahire muhalefet, şecaatu’l-‘arabiyye, manaya hamletme, terk, geleneği terk gibi farklı terimlerle izah etmişlerdir.¹² Arapça kaynaklarda erken dönemlerden itibaren sürekli ele alınan konuyla ilgili kavram ve ifadelerin sayısının yüzü aştığı tespit edilmiştir. Sonraki dönemlerde özellikle Abdulkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078), Zemahşerî (ö. 538/114), Sekkâkî (626/1229), Îcî (ö. 756/1355), Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi âlimler tarafından ‘udûl kavramı öne çıkarılarak belli ölçüde bir kavram birlikteliği sağlanmıştır.

‘Udûlle ilgili dil yapıları incelendiğinde konunun anlamla derin ilişkisi olan bir kavram olduğu anlaşılır. Cümle yapılarının sözün işlevine göre şekillendiği dilde, anlam dinamik olup sürekli gelişir. Dilde anlamın dinamik yapısını karşılamak için sözcük ve gramer yapısında bir takım

⁷ Murat Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur`ân’da ‘Udûl* (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Ü., 2016), 14.

⁸ Abdulkahir el-Cürçânî, *Sözdizimi ve Anlambilim*, trc. Osman Güman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 124.

⁹ İbrahim b. Mansûr et-Türkî, “el-‘Udûl fi’l-binyeti’t-terkîyye: Kırâa fi’t-turâsi’l-belâği”, *Mecelletu Cami’ati Ummi’l-Kurâ li ‘Ulûmi’s-Şerî’a ve’lugati’l-‘Arabiyye ve Âdâbih* 19/40 (Rebiulevvel 1428): 550.

¹⁰ Sözlükte “sözü kısaltmak” anlamına gelen îcâz, terim olarak meânî ilminde “bir maksat ve fikrin en az sözle açıklanması” demektir. Itnâb ise, bir düşüncenin gereğinden fazla sözle ifade edilmesi anlamında belâgat (meânî) terimidir.

¹¹ İsmail Durmuş, “Üslûp” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 2: 383.

¹² Abdulhamid Ahmed Yusuf el-Hindâvî, *el-İcâzü’s-sarfî fi’l-Kur`âni’l-Kerim* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2008), 141.

değişimler meydana gelir.¹³ Sarf 'udûlü, kelime kalıbında ve bağlamda ortaya çıkan söze ikna gücü, etki ve incelik kazandıran bir olgudur. Bağlam, kelime kalıbının değiştiği ve yeni kalıbın tercih edildiği bir nüktenin veya durumun gerektirdiği 'udûlün en önemli belirleyicisidir. Bununla belâğatin gayesi olan edebi anlamlar gerçekleşir.¹⁴

Anlam ekseninde 'udûlün temel gerekçeleri arasında mübalağa, i'câz ve kısaltma sayılabilir.¹⁵ Sözcük yapısında meydana gelen değişikliğin anlamı etkilediğini vurgulayan İbn Cinnî (ö. 392/1002) mubâlaga sîgaları arasındaki farkı anlamın değişmesi için lafza yapılan ziyadelerden birisinin sözün alışılmış halinden sapma olduğuna işaret eder.¹⁶ Anlam genişlemesi, mübalağa, kısa yoldan ifade etme 'udûl kapsamında değerlendirilir.¹⁷

Modern dönemde belâğatin bir uzantısı olarak kabul edilen üslûp biliminin gelişmesi 'udûle olan ilgiyi artırmıştır. Çağdaş Arap dilcileri tarafından kapsamı genişletilen 'udûlün, alanı ve hedefinin anlaşılması bakımından sözcük seçimi, anlam aktarması ve bağlamla olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

2. SÖZCÜK SEÇİMİ VE 'UDÛL

Amerikalı dilci Chomsky meşhur sözünde şöyle der: "Colorless green ideas sleep furiously (*renksiz yeşil fikirler kızgınca uyuyor*).” Anlam odaklı bir dil anlayışının geliştiği çağımızda, diğer diller gibi Arapçayla ilgili çalışmaların da bu yaklaşımdan uzak kalması düşünülemez. Semantik alan, eşdizim, gramer anlamı, bağlamsal dil bilim, görevsel ve işlevsel dilbilim gibi dil teorilerinin Arap dünyasındaki yansımaları son dönem dilcilerin çalışmalarında görmek mümkündür. İbrahim Mustafa (ö. 1962), İbrahim Enîs (ö. 1977), Mehdi el-Mahzûmî (ö. 1994), Şevkî Dayf (ö. 2005), Temmâm Hassân (ö. 2011), Fâdıl Salih es-Samerrâi ve Ahmed el-Mütevekkil gibi dilcilerin çalışmalarına bakıldığında geleneksel dil anlayışının bazı noktalarda yetersiz kaldığı eleştirisini yaparlar. Bu dilciler arasında özellikle Temmâm Hassân'ın geliştirdiği karineler teorisinin, dil çevrelerinde kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Bu teoride özetle, cümleyi anlamada i'râb karinesinin yanı sıra lafzî ve manevî karinelerin önemi vurgulanır.¹⁸

Bir takım yapısal farklara sahip olan diller, sözdizimi açısından bakıldığında Türkçe ifadesiyle özne ve yüklemden oluşan temel iki ögeye sahiptir. Bunların isimlendirilmesi ve tertibi dilden dile değişmekle birlikte mantığının aynı olduğunu söylemek mümkündür. Türkçedeki "(Dünya yuvaraktır.)" cümlesi İngilizce'de, "(The earth is round.)," Arapça'da ise "(الأرضُ كرويةٌ.)" şeklinde ifade edilir. Konuyla ilgili olarak sentagmatik (syntagmatic relations) ve paradigmatic (paradigmatic relations) ilişkiler terimleri, dil yapılarını kavramak, özellikle yabancı dil öğretiminde kolaylık sağlamak için önemlidir. Sözdizimini gösteren sentagmatik yapıda, yeni sözcükler kullanılarak çok sayıda cümle türetilmektedir.¹⁹

¹³ Stephen Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, trc. Kemal Muhammed Bişr (Beyrut: Mektebetü Lübnan, ts.), 153.

¹⁴ Hindâvî, *el-İ'câzû's-sarfî*, 72.

¹⁵ Tâmir Selûm, *Nazariyyetü'l-luga ve'l-cemâl fi'n-nakdi'l-'arabî* (Lazkiye: Dâru'l-Hivâr, 1983), 96.

¹⁶ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Hudâ, 1986), 3: 48.

¹⁷ Hassân, *el-Usûl dirâse ibstîmûlîciyye li'l-fikri'l-lugavî 'inde'l-'Arab en-navhü- fikhu'l-luga - el-belâga*, 144.

¹⁸ Temmâm Hassân, *el-Lügatü'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Küttâb, 1985), 191.

¹⁹ Mustafa Hamîde, *Nizâmü'l-irtibât ve'r-rabt* (Kahire: Mektebetü Lübnan, 1997), 40.

Her bir sözcük, kök anlamıyla birlikte, bir semantik alana aittir. Sözcükler bir cümlenin parçası olarak ele alındığında kendi aralarında bir anlam ağı oluşturarak metin içinde dağılır. "Aynı izlek ya da aynı kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütününe oluşturduğu yapısal düzene *sözlüksel alan* denir. Başka bir deyişle, aynı kavramı sunmak ya da geliştirmek, gerçekliğin aynı alanını betimlemek, aynı düşünceyi ifade etmek için kullanılan sözcüklerin tümünün oluşturduğu yapısal düzene verilen addır."²⁰ Bu semantik alanlar, anadil sahiplerinin zihinlerinde farklılıklar göz önünde bulundurularak tasnif edilir. Anlama göre yapılan tasnifte, semantik alana veya sözlüksel alana göre kelimeler bir grup oluşturur. Grubu oluşturan sözcükler bir kavram altında toplanır. Renkler örneğinde, Arapçada "أبيض أحمر- أزرق - أصفر - أخضر" (yeşil- sarı- mavi-kırmızı- beyaz) sözcükleri "لون" (renk) kavramı altında toplanır. Ullmann, semantik alanı, bir tecrübe alanını ifade eden kelimeler topluluğu olarak tanımlar.²¹ Bu tasnif, sözcükleri kelime türü (isim, fiil, harf), kelimenin kökü, kelime yapısı, eş anlamlılık gibi tasniflerden ayrı bir yerde konumlandırır.

Bir semantik alandaki her bir kelime- o sözcüklerle diğer alanlardan sözcükler arasında bazı ortak noktalar olabilir- diğer alanlardan sözcüklerle bir dizim oluşturur. Sözdiziminde, hakikat veya mecaz yoluyla gerçekleşen sözcükler arası ilişkinin bir kısmı dil örfünde var olup muhatap tarafından kolayca anlaşılır. Hareket ve yer değiştirme ifade eden semantik alan içerisinde yer alan "الرجل" (adam- çocuk- kadın- kız- eşek- deve- at) sözcükleriyle cümlede birlikte kullanılır. Batı dillerinde örnekleri olan eşdizim sözlüklerinin Arapçasının hazırlanması önem arz eder. Bir semantik alana ait sözcükler arasında doğan bu ilişki ağına paradigmatik yakınlık denir. Bazıları bunu sarı, kırmızı ve yeşil renkleri arasında irtibatı sağlayan trafik sistemine benzetir. Arapçada sözcük seçiminde çoğu zaman titiz bir yol tutulur. Aşırılık ifade eden "ريح عاصف" (şiddetli rüzgâr), "بُرْدٌ قَارِسٌ" (kuru soğuk), "تُوبٌ لَيْنٌ" (yumuşak yatak), "فراش وثير" (yumuşak yatak), "حار لافح" (yakıcı sıcak); yumuşaklık kavramı için kullanılan "بَشْرَةٌ نَاعِمَةٌ" (ipeksi elbise), "بَشْرَةٌ نَاعِمَةٌ" (pürüzsüz cilt) gibi örneklerinde sözcükler birlikte bir bütün oluştururlar.²²

Başlangıçtan itibaren anlam odaklı olan Arap dili çalışmaları Kur`ân'ı doğru anlama üzerine bina edilmiştir. Bu anlayışı belâgat, kıraat ve tefsir gibi dilsel ve dinî kaynaklarda görmek mümkündür. Gramer ile anlam arasındaki bu ilişki bugün dil bilimin temel konularından biridir. Arapçada terkip çeşitlerinin anlamı bilinmeden cümlenin doğru anlaşılması neredeyse mümkün değildir. Özellikle üretici dönüşümsel dilbilgisi teorisinin odak noktası, gramer ile anlam arasındaki ilişkiye dayanır. Modern dilbilim, gramerin yanında sözcük seçimini de öne çıkarır. Gramer hatası bulunan bir cümleyi tespit etmek kolaydır. Fakat düzenli birlikte bulunma imkânları ve seçimsel sınırlamalar olarak adlandırılan dilin bu özellikleri, kelimelerin birlikte bulunmalarını belirleyen niteliklerdir. Sözcük seçimindeki inceliğin örnekleri Kur`ân âyetlerinde, hadis metinlerinde ve şiirlerde çoktur. "Bedeviler iman ettik dediler. De ki: İman ettik demeyin, fakat boyun

²⁰ Zeynep Kıran- Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2006), 254.

²¹ Ahmed Muhtar Ömer, *İlmu'd-delâle* (Kahire: 'Alemü'l-Kütüb, 1998), 79.

²² Muhammed Mübarek, *Fıkhü'l-luga ve hasâisü'l-'arabiyye* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 315.

bunu anlam genişlemesinin bir parçası olarak görür. “Şecâ’atü’l-‘Arabiyye” terkinin kullanan İbn Cinnî, konuyu fasih Arap dilinden ve Kur`ân’ı Kerim’den örneklerle açıklamaya çalışır. Müzekkerin müennes, müennesin müzekker, müfredin cemi, ceminin müfred kabul edilmesi gibi kullanımlardan bahseder.²⁷

Anlam aktarması farklı şekillerde olur. “Güneşi daha parlak görünce bu mu benim rabbim! (فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي).”²⁸ Âyette müzekkeri gösteren ism-i işaret müennes isimle birlikte kullanılmıştır. Burada anlam “هذا الشخص أو هذا المرئي” demektir. “Kime Rabbinden bir öğüt gelirse (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ).”²⁹ Fiilin müzekker sigada gelmesinin sebebi “موعظة” kelimesi “مرعظ” ile aynı anlamda kullanılmasıdır. “Allah’ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır (إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنْ الْمُحْسِنِينَ).”³⁰ “رحمة” kelimesi “مطر” (yağmur) anlamı da geldiği için âyette haber müzekker isim olarak kullanılmıştır. İbn Cinnî, “الرحم” ile “الرحمة” aynı olduğu için ismin sonundaki tâ düşürülmüştür der.³¹ Bu örneğin benzeri şu âyette vardır: “Bu Rabbim’den bir rahmettir (قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي).”³²

4. BAĞLAM VE ‘UDÛL

Bağlam (siyâk), “bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst şeklinde açıklanır.”³³ Bir dil biriminin bitişiğinde ya da çevresinde bulunan ve onu anlam, işlev ve yapı bakımından etkileyen şeylerdir. Sesbilimde, ses öğelerini çevreleyen, birçok durumda bu öğelerin değerini belirleyen çevre şeklinde de açıklanmıştır.³⁴

Bağlam kavramı genel olarak dil içi ve dil dışı olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Metnin yapısı, metni oluşturan alt metinler ve özellikleri, yüzey yapıda yer alan ve aralarında dilbilgisel bir bağdaşıklığın bulunduğu bağlam dil içi bağlamdır. Bu bağlam dil içi birimlerin kullanımıyla oluşturulur.³⁵ Bu açıklamalardan hareketle dil içi bağlamın doğrudan metinle ilgili olduğu belirtilebilir. Dil içi bağlam, cümlede, bir ögenin öncesinde veya sonrasında geçen dil unsurlarından hareketle anlamı belirlemeye katkı sağlar. “Allah’ın emri gelecektir. Artık onun acele gelmesini istemesinler (أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ).”³⁶ Âyette karineden hareketle fiilin zamanı maziden muzariye dönüşür. Âyetteki, “أمر الله” ifadesi, “kıyamet günü” anlamına da gelir. Fiil, kıyametin gerçekleşmesini vurgulamak ve yakın olduğunu belirtmek için mazi kalıpta gelmiştir. جاءك الغوث (Sana yardım kesinlikle gelecektir, sabırsızlanma.) cümlesi de böyledir.³⁷ Bu tür kullanımların Arap dil geleneğinde ve Kur`ân-ı Kerim’de örnekleri çoktur. Âyette geçen “أمر الله” ifadesinin

²⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 417.

²⁸ el-Enâm 6/78.

²⁹ el-Bakara 2/275.

³⁰ el-Arâf 7/56.

³¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 412.

³² el-Kehf 18/98.

³³ TDK Türkçe Sözlük

³⁴ Kamile İmer ve dğr., *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011), 41.

³⁵ İmer vdğr., *Dilbilim Sözlüğü*, 41.

³⁶ en-Nahl 16/1.

³⁷ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2000), 19: 174.

anlamı şu âyetlerdeki ile aynı değildir: Hud 11/43, el-Hucurat 49/9, en-Nisa 4/47, et-Tevbe 9/48, er-Râd 13/11.

“Cümlelerin bağdaşıklık durumuna, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, kültürel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü ve aralarında mantıksal tutarlılığı bulunduğu bağlam, dil dışı bağlamdır”.³⁸ Buna durum bağlamı (context of situation) da denilmiştir. Örnek, zaman, yer, konuşan kişinin durumu, cinsiyeti gibi dil birimlerini etkileyen dil dışı etmenlerin tümü.³⁹ Bağlamın değışmesi cümlenin anlamını etkiler. ضرب زيد عمرو (Zeyd, Amr'ı dövdü.) cümlesi, gramerle ilgili bir konuyu açıklamada kullanıldığında sıradan bir cümledir. Ancak cümleye, olayın gerçekleşmesinde rol alan isimler üzerinden bakılırsa daha fazla bilgi elde edilir. Eğer fâil olan “Zeyd” sözcüğü, güçlü bir şahıs, mefû'l-u bih olan “Amr” sözcüğü küçük bir çocuk olduğu bilirse cümleyi anlamak daha kolay olur. Metin bütünlüğünü dikkate almadan yapılan gramatik bir çözümlemede bile bazı öğelerin belirlenmesinde bağlama ihtiyaç duyulur.

Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) bu konuya bakışı, modern dönemdeki dil görüşleriyle örtüşmektedir. Muhatabın durumundan hareketle cümle yapısında meydana gelen bir takım farklılıklara değinen Sîbeveyhi birçok yerde konuşana, muhataba, sözün söylendiği zaman ve mekâna işaret eder. O, sözün coğrafyası kabul edilen ilişkilere bir bütün olarak düşünür. Anlamın doğru tespitinde dil içi öğeler kadar dil dışı etkenler de dilde bir değer ölçüsüdür.⁴⁰

Sîbeveyhi, İbn Cinnî, Suyûtî (ö. 911/1505) gibi dilcilerin yanı sıra Kur'ân dilinin üstünlüğünü ele alan eserlere bakıldığında, dilin yapısı ile işlevi arasında ayırım yapılmadığı görülür. Her bir cümle stili bir amaca yönelik olarak şekillenir. Onları buna yönlendiren ise konuşan, muhatap ve bağlamın bir arada düşünülmesidir. Neticede sabit gramer ve dinamik anlam olarak özetleyeceğimiz noktaya ulaşmışlardır. Başarılı bir iletişim için uygun sözcükleri nahiv anlamları doğrultusunda, anlamlı bir yapıya oluşturmak gerekir.⁴¹ “Cürcânî, (Hûd 11/44) âyetinden ilham alarak bunu şöyle açıklar: “Daha sonra ey yer! Suyunu çek, ey gök! Sen de tut” denilmiş, ve su çekilmiş iş tamamlanmış, gemi Cudî üzerine oturmuş, ve zalim kavimler (Allah'ın rahmetinden) uzak olsunlar. (وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْبَعِي وَغِيظِ الْمَاءِ وَفُضِي الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ).” Âyet üzerine düşünülünce i'câzî fark edilir ve kulak duyduğu şeye hayran kalıp söyleyecek söz bulamaz. Kuşkusuz bu apaçık üstünlük, kelimelerin yan yana dizilişinden kaynaklanır. Bu sözün güzelliği, birinci kelimenin ikincisiyle, ikinci kelimenin üçüncüsüyle... buluşması sonucu gerçekleşir, kelimelerin bütününde ortaya çıkar. Âyetteki kelimeler arasında, diğerlerinden ayrılıp tek başına bakıldığında, bütün içinde taşıdığı fesâhati aynen koruyacak bir kelime göremezsin. Örneğin "ابلعي" (yut) kelimesini veya başka bir kelimeyi al ve öncesine ve sonrasına bakmaksızın tek başına düşün. Âyet üzerinde düşündüğümüzde tespit edeceğimiz hususlar şunlardır: Yere nida edilip sonra emir verilmesinde yüceltme (tazim) vardır. Münâdâ ile nidâ edâtı arasında "أَيُّ" lafzı kullanılmaksızın, nidânın doğrudan با ile yapılması; yani "يا أَيُّهَا الْأَرْضُ" denilmeyip "يا أَرْضُ" denilmesi ve "ابلعي الماء" (suyu yut) denilmesi yerine "ماءك" (suyunu) denilmesi de böyledir. Sonra yere nidâ edilmesinin ardından ona münasip bir emir; gökyüzüne nidâ edilmesinin ardından ona özel

³⁸ Günay Karaağaç, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 175.

³⁹ İmer vdğr., *Dilbilim Sözlüğü*, 41.

⁴⁰ Michell Zekeriyya, *el-Elsiniyyetu't-tevlidiyye ve't-tahviliyye 'inde'l-'Arab ve kavâi'du'l-luğati'l-'arabiyye* (Beirut: el-Müessesetü'l-Cemi'yyetu li'd-Dirâseti ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1986), 8.

⁴¹ Fevzi 'İsa, *'İlmü'd-delâle en-nazariyye ve't-tatbik* (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1999), 30.

bir emir gelmiştir. Sonra "وغيض الماء" (su çekilmiş ...) ifadesinde suyun çekilmesinin, bir âmirin emriyle ve bir kudret sahibinin kudretiyle gerçekleştiği anlaşılabilir diye fiil meçhul olarak gelmiş, sonra da "وقضى الأمر" (ve iş tamamlanmıştır ...) buyrulmuş bu husus (yani suyun kendiliğinden değil bir kudret sahibinin kudret ve dilemesiyle çekildiği) özel olarak vurgulanmıştır. Sonra bütün bu olayların sonucu gerçekleşen şeye değinilerek "استوت على الجودي" (gemi Cudi üzerine oturdu...) buyrulmuştur. Sonra gemi ifadesi açıkça zikredilmeyip zamiriyle yetinilmiştir ki bu, olayın büyüklüğünü ve önemini gösterir. En son olarak 'denildi' ifadesiyle başlayan âyet, yine 'denildi' ifadesiyle sona erdirilmiştir.⁴²

5. SÖZCÜK YAPILARI YÖNÜYLE KUR'ÂN-I KERİM'DE SARF 'UDÜLLERİ

Dilciler, kelime kalıplarının sahip olduğu anlam potansiyelini dikkate alarak Arapça kalıplar arasındaki anlam farklarına işaret etmişlerdir. Bu çerçevede, türemiş isimlerden ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa ve masdar kalıplarının anlam ilişkisinden dolayı birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülür. Fiille ilgili benzer kullanımları da buna eklemek gerekir. Sarf 'udülül olarak adlandırılan bu kullanımları tespit etmek sözün anlamını kavramak açısından önemlidir.

5.1. İsimlerde 'udül

Kelime kalıplarının anlamı belirlemede rolünü ortaya koyan dil araştırmaları, Arapçada anlamı birbir örtüşen iki kalıbın olmadığı noktasında dilcilerin görüşlerini yansıtır. Sözcük kalıpları arasında gerçekleşen 'udülün tespitinde dille ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olmak gerekir.⁴³

Cümlede genel kullanımın dışına çıkılarak gerçekleşen isim kalıpları arasında 'udülün, Arapçada kullanımı yaygındır. "Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıyızdaydı. (Onlar sayıca sizden öylesine fazla idi ki), şâyet buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız (durumu fark edince) sözleşmenizde ayrılığa düşerdiniz (إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاجْتِمَاعٍ فِي الْمِيعَادِ)".⁴⁴ Âyette masdar (التَّوَاعُدُ) yerine ism-i zaman kalıbı (الميعاد) kullanılmıştır. Bedir savaşına işaret eden âyette, müşriklerle Müslümanlar arasındaki ihtilafın zaman noktasında olduğuna vurgu yapmak için bu kalıbın kullanıldığını anlaşılmaktadır. Camid ve türemiş isim arasında yer değiştirme isimler arası 'udülün bir örneğidir. مررتُ برجلٍ أسدٍ (Cesur bir adama uğradım.) cümlesinde "شجاع - جريء" kelimeleriyle nitelemek yerine "أسد" kelimesinin kullanılması genel olarak türemiş isimle nitelemenin dışında bir kullanımdır.⁴⁵ Örneklerden, sıfatla mevsuf arasındaki ilişkinin abartılı anlatım için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Arapçada, nicelik açısından sözcüğün yaygın kuralın dışında kullanımına rastlamak mümkündür. "ضيف" (misafir) ve "عدو" (düşman) isimlerinde olduğu gibi tekili müfred zikredilip çoğul kastedilir. Bunun örnekleri şu iki ayette vardır: "Onlar benim misafirlerim (هؤلاء ضيفي)"⁴⁶ /

⁴² Cürçânî, Sözdizimi ve Anlambilim, 57.

⁴³ Hasan Tabl, Üslûbü'l-iltifât fi'l-belâgati'l-Kur'âniyye (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 56.

⁴⁴ el-Enfâl 8/42.

⁴⁵ Fadıl Salih es- Sâmarrai, Meâ'ni'n-nahv (Ammân: Dâru'l-Fikr, 2000), 35.

⁴⁶ el-Hicr 15/68.

"Sizi çocuklar olarak dünyaya getiririz (ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا)".⁴⁷ "ضيف" ve "طفل" cins isimleriyle kastedilen çoğul anlamlarıdır. Arapçada bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Çoğul yapılar arasındaki tercih de bu bağlam değerlendirilir. "Allah, şöyle bir kenti misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler (وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ)".⁴⁸ Âyette "يعم" kalıbı yerine cemi killet (azlık çoğulu) şeklinde kullanılması âyetin bağlamına daha uygundur. Çoğul kalıplar arasındaki farklı kullanımın bir başka şekli de çokluk ifade eden kalıbın tercih edilmesidir. "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir (مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ)".⁴⁹ Âyette "سنبلات" (başaklar) yerine çokluk ifadesi için "سنابل" kalıbı kullanılmıştır.⁵⁰

Sözcükler arasında tercih sonucu olan 'udûlün bir çeşidi de müzekker - müennes isimler arasında gerçekleşir. "O gün gök (bile) yarılr, Allah'ın va'di gerçekleşir (السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ)"⁵¹ Âyette semâi münnes olan "السمااء" kelimesi müzekker yapıdaki "منفطر" kelimesiyle nitelenmiştir. Kur'ân'da 29 yerde geçen kelime sadece burada müzekker kabul edilmiştir. Âyetteki bu kullanımı İbn Âşûr (ö. 1393/1973), nitelemeye yapılan bir hafifletme olarak izah eder.⁵² "Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır (لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ) لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ".⁵³ Âyette, "رحمت" kelimesinin haberi müzekker yapıda olan "قريب" sözcüğüdür. Yağmurla rahmet sözcüğü arasındaki anlam ilişkisini burada hatırlatmakta fayda vardır.

5.2. Masdar kalıplarında 'udûl

Arapça sözcük çeşitleri arasında yer alan masdar kalıplarının dilde kullanımdan doğan anlam incelikleri vardır. Özellikle sülâsi fiillerin birden çok masdar kalıbı olanlarda anlam çeşitliliği gözlenir. Sîbeveyhi, masdar kalıbının ism-i mefûl kalıbının yerine kullanıldığını şu örneklerle açıklar; "لَيْنٌ حَلْبٌ" (yoğurt) ifadesiyle kastedilen "لَيْنٌ مَحْلُوبٌ"dür. Benzer şekilde "الخلق" kelimesiyle "المخلوق" kastedilir. (Para valinin emriyle basılmıştır.) cümlesinde anlam "مضروب الأمير" kalıbına karşılık gelir.⁵⁴ مررت برجل صوم، مررت برجل عدل.⁵⁴ "Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler (وَجَاءُوا عَلَىٰ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ)".⁵⁵ Zemahşeri, "دم" (kan) sözcüğünün masdar olan "كذب" kelimesiyle nitelenmesinin mübalağa ifade ettiğini söyler. Gömlek üzerindeki kanın gerçek

⁴⁷ el-Hacc 22/5.

⁴⁸ en-Nahl 16/112.

⁴⁹ el-Bakara 2/261.

⁵⁰ Carullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki kavâidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te 'vil*, thk. Eş-Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcûd- eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebü'l-'Ubeykân, 1998), 1: 338.

⁵¹ el-Müzzemmil 73/18.

⁵² Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dâru Sahnûn, ts.), 29: 276.

⁵³ el-A'râf 7/56.

⁵⁴ Ebû Bişr Amr b. Osman Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Harun (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 4: 143.

⁵⁵ Yûsuf 12/18.

kana çok benzediğine işaret edilir.⁵⁶ “Eğer Allah, insanlara onların hemen hayra kavuşmayı istedikleri gibi, şerri de acele verseydi, elbette onların ecellerine hükmolunurdu. İşte biz, bize kavuşmayı ummayanları, kendi azgınlıkları içinde bocalar hâlde bırakırız (وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ) (بِالْخَيْرِ لَفَضَّلْنَا بِهِمْ أَجْلَهُمْ فَذُرُّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ).”⁵⁷ Âyette geçen "عَجَلٌ" fiilinin masdarı yerine, insanın tabiatındaki aceleciliği ifade etmeye daha uygun olan "استعجال" kalıbı geçer. Kur`ân'daki anlam inceliklerinden biri olan bu tür kullanımların örneği çoktur. “Rabbinin adını an ve bütün benliğiyle O'na yönel (وَتَبَيَّنَّا إِلَيْهِ تَبَيَّنًا)”.⁵⁸ Âyette "تَبَيَّنَّا" fiilinin masdarı yerine "تَبَيَّنًا" kalıbı kullanılmıştır. "تَبَيَّنًا" şeklindeki kalıbın mübalağa, çokluk ve tedricilik gibi anlamlar ifade etmesi ayetin anlamını zenginleştirir.⁵⁹

Masdar kalıbının yerine ismu'l-masdar'a geçiş de bir başka 'udûl şeklidir. “Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi bitirdi (وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا)”.⁶⁰ Âyette, "أَنْبَتَ"nin mefûl-ü mutlağı olarak "نَبَاتًا" kalıbı kullanılarak fiile inşa ve açık yaratma anlamı yüklenmiştir.⁶¹ Mimli masdar kalıbının tercih edilmesini de bu bağlamda değerlendirme mümkündür. “İşte zulmettiklerinde yok ettiğimiz memleketler. Helâk edilmeleri için de belli bir zaman tayin etmiştik (وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا) (وَجَعَلْنَا لِمِثْلِهِمْ مَوْعِدًا)”.⁶² "أَهْلَكَ" fiilinden sonra "مِهْلَكٌ" şeklinde mimli masdarın kullanılması şehir halkının karşılaşılabileceği cezanın vaktini göstermek için en uygun yapıdır.⁶³ “Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O bir ezadır. Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ)”.⁶⁴ Âyette, "المحيض" sözcüğü zaman ve mekan anlamıyla anlamı eksiksiz karşılar.

“Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızık) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz (مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا) (فَيُضَاعِفُهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ)”.⁶⁵ Sarıh masdar yerine, manaya genişlik katmak için masdar isim kullanılmıştır.⁶⁶

5.3. Sıfatlarda 'udûl

Arap dilcileri göre, anlama ilişkin bir maksadı gerçekleştirmek için bazen insanlar sözlerinde bir kelime yapısının yerine diğerini kullanma yolunu tercih ederler. Cerîr b. Atiyye (ö.110/728) bir şiirinde şöyle der: *Ummü Gaylan! Gece yolculuğundan dolayı bizi kınıyorsun. Binit sahiplerinin gecesi uyanırken sen uyudun.*⁶⁷ Bazen Araplar daha çok övgü ve yergi için, "هذا ليل نائم" (bu uyunan gecedir); "سر كاتم" (saklanan sır); "ماء دافق" (saklanan sır); "ماء دافق"

⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 262.

⁵⁷ Yûnus 10/11.

⁵⁸ el-Müzzemmil 73/8.

⁵⁹ Fadıl Salih es-Sâmarrâi, *et-Ta'birü'l-Kur'ânî* (Ammân: Dâru 'Ammâr, 2006), 35.

⁶⁰ Nuh 71/17.

⁶¹ Hindâvî, *el-İ'câzî's-sarfî*, 168.

⁶² el-Kehf 18/59.

⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 595.

⁶⁴ el-Bakara 2/222.

⁶⁵ el-Bakara 2/245.

⁶⁶ Sâmrarrâi, *Meâ'ni'n-nahv*, 140.

⁶⁷ Cerir b. Atiyye el-Hatafâ, *Divanu Cerîr*, haz. Kerim el-Büstanî (Beirut: Dâru Beyrut, 1986), 454.

(fırlatılan su) şeklindeki kullanımlarda, ism-i mefûl kalıbı yerine ism-i fâil kalıbını tercih ederler.⁶⁸ Dilde anlam genişlemesinin yollarından biri olarak kabul edilen mecaz içeren bu kullanımın Kur'ân-ı Kerîm'de örnekleri vardır. "Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır (فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ رَاضِيَةٍ)." ⁶⁹ "راضية" kelimesine cennet hayatını övmek için ism-i mefûl anlamı verilmektedir. Bu tür kullanımın mübalağa amacı da vardır. Lafzın zahirinin anlama tersliği olarak bilinen 'udûl ism-i mefûlün ism-i fâille yer değişmesi şeklinde de gerçekleşir. "Şüphesiz O'nun va'di kesinlikle gerçekleşir (إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا)." ⁷⁰ Âyette "مَأْتِيًا" kelimesi "اتّيا" (gerçekleşen) anlamındadır.

Arapçada, muzari fiil ve ism-i fâil kalıbı zaman zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. "Rabbimizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever (وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَحَنَّةً غَرَضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ)." ⁷¹ Âyette "الكاظمين" kelimesi "يكظمون", "العافين", "يعفون" nin yerine kullanılmıştır. Arapçada muzarinin eylemde sürekliliği ifade etmesi infakı karşılamak, Allah tarafından övülen sabırlı olma ve aceleci davranmama halini ism-i fâil kalıbıyla ifade seçkin bir anlatım yoludur.⁷²

Sıfat soylu kelime grubundan olan ism-i fâilin masdarın yerine kullanılması mümkündür. "Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir (يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورِ)." ⁷³ "خيانة" masdarı yerini "خائنة" sözcüğü alır. Anlama katkısı düşünülerek ism-i fâil kalıbı ism-i mefûl kalıbının yerine kullanıldığı örnekler de rastlanır.

"O, içinde dinlenesiniz diye geceyi sizin için (karanlık); gündüzü ise aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır (هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ)." ⁷⁴ Âyette, "مُبْصِر" kelimesine ism-i mefûl anlamı verilir. "Orada hiçbir boş söz işitmezler (لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَا غِيَةَ)." ⁷⁵ "لا غية" şeklinde kullanılan sözcükle boş söze karşı alınan kesin tavır ifade edilmiştir.⁷⁶

Bazı durumlarda ism-i mefûl kalıbının tercih edilmesinin anlamla ilgisi vardır. "Kendi-şiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvûd'un emrine verdik. Onların her biri Allah'a yönelmişlerdi (إِنَّا سَخَرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإشْرَاقِ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أُوَادٌّ)." ⁷⁷ "يُسَبِّحْنَ" fiilinden sonra, "مَحْشُورَةً" şeklinde ism-i mefûl kalıbı kullanılmıştır. Zaman zaman tekrar eden tesbihin muzari fiille ifadesi daha doğrudur. Toplanmanın Allah'ın emriyle belli bir

⁶⁸ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Abdulfettah İsmail Şelbî (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Amme, 1973), 3: 182.

⁶⁹ el-Kâria 101/7.

⁷⁰ Meryem 19/61.

⁷¹ Âl-i İmran 3/133-134.

⁷² Tabl, *Üslûbü'l-iltifât*, 86.

⁷³ el-Gâfir 40/19.

⁷⁴ Yûnus 10/67.

⁷⁵ el-Gâşiye 88/11.

⁷⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişam Semîr el-Buhârî (Riyad: Daru 'Âlemü'l-Kütüb, 2003), 20:33.

⁷⁷ es-Sâd 38/18-19.

zaman ve mekânda olmasını göstermesi için ise en uygun ifade şekli "مخشورة" sözcüğüdür.⁷⁸ "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)." ⁷⁹ Âyette nimetin sahibi olan Allah açıkça zikredilirken fiil kalıbı, hak yoldan sapanları açıklarken ism-i mefûl kalıbı tercih edilmiştir.⁸⁰ "Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır (وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ) ⁸¹ "طاهرة" yerine kullanılan "مُطَهَّرَةٌ" sözcüğü genel bir anlamı yansıttasının yanı sıra daha sanatlı bir kullanımdır.⁸²

Kur`ân-ı Kerim'de örneğin ⁸³ "رَبُّونَ كَثِيرٌ" gibi sıfat mevsuf uyumsuzluğu şeklinde bazı kullanımlara rastlanır. Cem-i müzekker salim olan "رَبُّونَ" kelimesi müfred kalıptaki bir isimle nitelemesini dilciler, "فَعِيلٌ" kalıbının anlamından kaynaklandığını söylerler.⁸⁴

Kalıcı nitelikleri ifade etmek için genellikle sıfat-ı müşebbehe kalıbı kullanılır. "Beraberindeki (melek) şöyle der: "İşte bu yanımdaki hazır (وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ)" ⁸⁵ "عتيد" kelimesi sıfat-ı müşebbehe kalıbındadır. Aynı şekilde "شيطان رجيم" tamlaması Türkçeye "kovulmuş şeytan" olarak çevrilir. "كف خضيب" (kınıalı el), "الحيه دهن" (boyalı sakal), "رجل جريح" (yaralı adam) gibi ism-i mefûl kalıbından sıfat-ı müşebbeheye geçişin örneklerini çoğaltmak mümkündür. "فَعِيلٌ" kalıbıyla nitelemek "مفعول"den daha açıktır. "حميد" kelimesi övgüdeki mükemmeliyeti ifade eden bir nitelemedir.⁸⁶

Türemiş isim grubundan olan "فَاعُولٌ، فَعِيلٌ، فَعُولٌ، مَفْعَالٌ، مَفْعَالٌ" kalıpları, ism-i fâil kalıbına yakın bir anlam ifade etmekle beraber, mübalağa ifade etmek içinde kullanılır. Kalıbın harf sayısının anlama etkisi ayırt edici bir özellik olmakla beraber, söz konusu kalıplar arasındaki fark çoğu zaman bağlamdan anlaşılır. "وَنَزَّ عَنَّا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا" ⁸⁷ Âyette şahitlik olgusunu ifade etmek için "فَعِيلٌ" kalıbı kullanılmıştır. "Kendilerine bütün mucizeler gelse bile, elem dolu azabı görünceye kadar inanmazlar (وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ)" ⁸⁸ "مؤلم" yerine "أليم" sözcüğünün kullanılması manidardır.

Sıfatlarla ilgili 'udûlün söz konusu olduğu kalıplardan biri de karşılaştırma ve pekiştirme için kullanılan ism-i tafdüldir. "O, başlangıçta yaratan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu, O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir (وَهُوَ الَّذِي بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ)"

⁷⁸ Hindâvî, *el-î-câzû's-sarfi*, 175.

⁷⁹ el-Fâtiha 1/7.

⁸⁰ Tabl, *Üslûbü'l-iltifât*, 43.

⁸¹ el-Bakara 2/25.

⁸² Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur`ân*, 1:241.

⁸³ Âl-i İmrân 3/146.

⁸⁴ Soner Gündüzöz, *Kur`ân'ın Eşsiz Dili* (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 65.

⁸⁵ Kâf 50/23.

⁸⁶ Ebû'l-Bekâ el-Kelevî, *el-Külliyât -mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye-* thk. Adnan Devriş, Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998), 365.

⁸⁷ Kasas 28/75.

⁸⁸ Yûnus 10/97.

(فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)⁸⁹. Ayette, eylemin gücünü belirtmek için "هَيِّنٌ" anlamındaki "أَهْوَنٌ" kalıbı kullanılmıştır.

5.4. Fiillerde 'udûl

Modern dilcilerin Arapçadaki zaman olgusuna bakışları geçmiş dilcilerden farklıdır. Günümüz dilcilerinden bazıları, Arapçanın klasik dil geleneğini, dil anlayışındaki felsefi bakışı ve Arapçanın dilbilgisini 'âmîl olgusu üzerine kurgulamaları nedeniyle eleştirmektedirler. Onlara göre, 'âmîl olgusunun nahve hakim olmasıyla dilin bir çok özelliği geri plana itilmiştir. Geçmiş dilciler, fiili delâlet ettiği zamana göre ayırmayıp felsefedeki üçlü zaman taksiminden hareketle geçmiş, gelecek ve şimdiki zamana ayırmışlardır. Bu nedenle doğal olarak geçmişte yazılan kitapları inceleyen W. Wright bu konuda şöyle demiştir: "Arapça fiillerin yalnızca iki zaman kipi vardır; birisi, diğerleriyle ilgisi bakımından olup biten (the perfect), ikincisi ise henüz tamamlanmamış, başka bir deyişle başlanmış ancak henüz sona ermemiş (the imperfect) oluşları bildirir. Arapçanın zamanlarını inceleyen Mehdî el-Mahzûmî\ Wright'ın Arapça kaynaklardan hareketle yaptığı bu tesbitine katılır; ancak onun Arapçanın zamanlarını geçmiş dilciler gibi sunmasını eleştirir ve onun da hataya düştüğünü belirtir. Mahzûmî'ye göre Arapçanın zamanları için geçmişte yalnızca "يفعل" ve "يفعل" kipinin kullanıldığı doğrudur. Ancak Arapça yalnızca bu iki kiple yetinmeyip yeni kipler de geliştirmiştir"⁹⁰. Dilciler, söz konusu gerekçeleri öne sürerek dilbilgisinin yeniden yapılanması ve kolaylaştırılması gerektiği üzerinde durmakta ve bu konuda alternatif görüşler ileri sürmektedirler.

Fiillerdeki zaman değişimi 'udûlün gerçekleştiği dilsel olgulardan biridir. Maziden muza-riye, maziden emir sigâsına geçiş şeklinde fiillerin zamanı yansıtımalarında değişimler olur. Fiilin mücerred yapısından hareketle zamanının belirlenmesinin yeterli olmadığını söyleyen Fâdil es-Sakî dil içi ve dil dışı bağlamın derin ve yüzeysel yapı aracılığıyla dikkate alınmasının önemine değinir.⁹¹

Fiildeki 'udûl bazen, fiil isim arasında gerçekleşir. "Şüphesiz, ahiret azabından korkanlar için bunda bir ibret vardır. Bu, insanların (hesap ve ceza için) toplanacakları bir gündür. Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği bir gündür (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ) (وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ مَّجْمُوعٌ" şeklinde ism-i mefûl kalıbı alır.⁹²

"Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun (وَلَنْ أَتَّبِعَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ) (بِتَابِعِ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَنْ أَتَّبِعَ أَهْوَاءَهُمْ مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ)"⁹³ Ehl-i Kitabın

⁸⁹ er-Rum 30/27.

⁹⁰ Emrullah İşler, "Arapça ve Türkçe'deki Zamanlar- Karşıtsal Çözümleme" Nüşa (Yıl:3, sayı: 8 Kış 2003), 57.

⁹¹ Fâdil es-Sâkî, *Aksâmü'l-kelâm min haysü's-şekli ve'l-vazîfe* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1977), 222.

⁹² Hûd 11/103.

⁹³ Zîâuddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir fi'l-edebi'l-kâtib ve's-şâir*, thk. Bedevî Tabâne (Riyad: Matâbiu'l-Feraz-dak et-Ticâriyye, 1983.), 2: 190.

⁹⁴ el-Bakara 2/145.

Müslümanların kiblesine yönelmemeleri (مَا تَبِعُوا) şeklinde fiille olumsuz kullanılırken, Hz. Peygamber'in onların kiblesine yönelmemesi (مَا أَنْتَ بِتَابِعٍ) isim cümlesiyle ifade edilmiştir. Süreklilik ifade isim cümlesinde ism-i fâil kalıbındaki bir isim bulunması olumsuzluk vurgusunu artırmıştır.⁹⁵

Arapların dildeki cesareti olarak ifade edilen iltifât sanatının yansıması olan 'udûlün fiillerle ilgili kısmı önemlidir. Kelime kalıpları arasındaki geçişin omurgasını zamanlar arası iltifât türleri oluşturmaktadır. Zira gelenekte bu kategorinin altında zamanlar arası geçiş ele alınmaktadır. Bununla birlikte bazı kaynakların satır aralarında etken -edilgen kalıplar arası geçişin değerlendirildiği görülmektedir. Ancak Kur`ân'daki pratiklere bakıldığında kelime kalıpları arasındaki geçişin sadece bunlarla sınırlı olmadığı, bunlarla birlikte isim ve fiil kalıpları arasında, aynı fiilin ve aynı ismin farklı kalıpları arasında da iltifâtın gerçekleştiği müşahede edilmektedir.⁹⁶ "Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın (وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنْ الصَّالِحِينَ)".⁹⁷ Ayette gelecek zamanı göstermek için, fiilin mazi kalıbı "أَخْرَ" kullanılarak pişmanlık zamanının geçtiği vurgulanmıştır.⁹⁸

Fiillerdeki 'udûlün bir başka yönü de muhatab -gâib sigaları arasında gerçekleşir. "Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik. İblis'ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı (وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنْ الصَّالِحِينَ)".⁹⁹ Ayetin bağlamındaki değişmeye bağlı olarak mütekellim sigasından gâibe geçilmiştir.

Yukarıdaki örneklerin aksine gâibten mütekellim sigâsına geçişin örnekleri de vardır. İltifât sanatının sözdeki akıcılığı artırdığına dair dilcilerin ortak kanaate sahiptir. "Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltiriz. İşte ölümden sonra diriliş de böyledir (وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَمُنْفِقَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَاهُ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ)".¹⁰⁰ Ayetteki siga değişmesinin sağladığı anlamlardan birincisi, dikkat çekerek ilgi uyandırmak iken ikincisi de Allah'ın yağmur vasıtasıyla yeri canlandırmasına vurgu yapmaktır. Bunu gerçekleştirecek olan sadece Allah'tır.¹⁰¹ "O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığımız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarımı (batıp boğulacaklarımı) anlayınca dini Allah'a has kılarak, Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız diye Allah'a yalvarırlar (حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِ) وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرَحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُمْ)".¹⁰²

⁹⁵ Hindâvî, *el-İ-câzî's-sarfi*, 170.

⁹⁶ Mehmet Dağ, *Kur`ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifât* (Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları, 2008), 248.

⁹⁷ el-Münafikûn 63/10.

⁹⁸ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, 28: 253.

⁹⁹ el-A'râf 7/11.

¹⁰⁰ el-Fâtır 35/9.

¹⁰¹ Muhammed Ebû Musa, *Hasâisü't-terâkîb -dirâse tahlîliyye li mesâilî 'ilmi'l-meâ'nî-* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 256.

”(الَّذِينَ لَنْ أَنْجِبْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ)”.¹⁰² Âyette muhatab kalıbından (كنتم) gâib sigasına geçilmiştir. Âyet, açık delillere rağmen onların küfürdeki inatlarını ortaya koyar. Burada gâib sigası tercih edilerek sadece onların durumları anlatılmıştır.¹⁰³

Fiillerle ilgili 'udûlün bir başka yönü de sayıyla ilgilidir. “Hem ben, ne diye beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa siz de yalnızca O'na döndürüleceksiniz (وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ) (ثُرَجُّونَ)”.¹⁰⁴ "فطرني" yerine "فطركم" (ثُرَجُّونَ).¹⁰⁴ Yine tekile hitap ederken müsenna kalıbı kullanılır. İmru'l-Kays'ın (ö.25/645) meşhur şiirinde¹⁰⁵ “Durun, sevgilinin ed-Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktu'l-Livâ'da bulunan yurdunun hatırasına ağlayalım” beytinde tekil şahsa hitap ederken ikil kalıbı kullanılmıştır.

SONUÇ

Fonetik, morfolojik ve sentaksıyla dil, mesajın doğru bir şekilde oluşturulması ve aktarılmasının aracıdır. Araçça takdim, tehir, zikir, hazif gibi sanat ve üslûp yönüyle zengin bir dildir. Sayılan bu dil olgularıyla ilişkisi açısından isimden-isme, isimden-fiile, fiilden-fiile ve fiilden isme doğru gerçekleşen sarf 'udûlleri önemli bir yere sahiptir. Dil yapılarının sınırlı olması, 'udûl ve benzeri dilsel açılımları zorunlu kılmaktadır. Sözü bağlamına uygun düşen anlamı yansıtmak için dil yapısında meydana gelen bir takım dönüşümleri kavramak, söz konusu dilde şekillenen yazılı ve sözlü dil malzemesini doğru kavramak açısından önem arz etmektedir. Özellikle âyetlerin sahip olduğu üstün dil yapısının doğru anlaşılmasında Araççanın gramatik ve semantik yönünün iyi tahlil edilmesi gerekir. Tefsîr ve benzeri çalışmalarda Kur'ân üslûbündeki 'udûlleri dikkate almak Kur'ân'ın üslûbunu doğru yansıtmak açısından önem arz eder. 'Udûl tipleri, Kur'ân'ın önemli üslûp özelliklerinden olup anlam ve anlatım üzerinde etkileri vardır. Kur'ân'ın alışılmadık bir üslûp özelliğine sahip olması onun hitâbını sıradanlaşmaktan korur. İsim ve fiil sîgalarında gerçekleşen Kur'ân'daki sarf 'udûllerinin sebepleri arasında; muhatabın dikkatini çekmek, sözü güzelleştirmek, ses uyumunu korumak, tekrardan kaçınmak, mübalâğa, te'kid, lafzın kullanımıyla ilgili olarak özel vurgu, anlamı yönlendirmek, anlamı daraltmak ya da genişletmek ve zihinsel tasavvur oluşturmak gibi özellikler sayılabilir.

Bir sebep ve amaç doğrultusunda gerçekleşen Kur'ân 'udûllerinin tespitinde anlamla tamamlayıcı bir ilişkisi olan bağlam belirleyicidir. Sözü manasının oluşumunda ve bu mananın aktarılmasında bağlam çok önemli bir rol oynamaktadır. Dilbilimcilerin, sözü oluşturan öğelerin belirli bir dizgi ile dizilip bir araya geldiği bir sistem olarak tanımladıkları bağlam, iç bağlam (dil içi özellikler) ve dış bağlam (dil dışı özellikler) olmak üzere ikiye ayırırlar.

Sözü bağlamına göre uygun sözcük ve ifade tarzının seçilmesi gerekir. Bir yerde kullanımı yerinde olan sözcük başka bir konumda hoş karşılanmayabilir. Gramatikal görevlerle ilgili olan sözcük seçiminden, cümlenin doğruluk derecesi etkilenir. Öyle ki bazı kelimelerin

¹⁰² Yûnus 10/22.

¹⁰³ Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005), 3:199.

¹⁰⁴ Yâsin 36/22.

¹⁰⁵ İmru'l-Kays, *Dîvânu İmri'l-Kays*, nşr. Mustafa Abdu's-Şâfi (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004), 110.

birlikte kullanımına daha sık rastlanır. Sözcük seçimindeki özen, cümleye ayrıcalık kazandırır. Ters bir durumda ise, cümlelerin anlamında sapma olur. İnsanlar, sahip oldukları dil selikasıyla anlam yönüyle cümleleri kritik edip değerlendirirler.

Muhatabın söze ilgisini ve beğenisini artırarak sözün etkisini güçlendiren ‘udûlî dil, belâgat, bağlam gibi birçok unsuru bir arada düşünerek değerlendirmek gerekir. ‘Udûl bir dil hatası değil, anlama zenginlik katmak amacıyla, dilin izin verdiği ölçüde dil yapısındaki bir takım değişimler kapsamında ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Cerir, Cerir b. Atiyye el-Hatafâ. *Divanu Cerîr*. Haz. Kerim el-Büstanî. Beyrut: Dâru Beyrut, 1986.
- el-Cürçânî, Abdulkâhir. *Delâilü'l-İcâz Sözdizimi ve Anlam*. Trc. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- el-Cürçânî, Abdulkâhir. *Esrâru'l-belâga*. Thk. Muhammed Reşid Rıza. Kahire: Matbaa'tü Muhammed Ali, 1959.
- Dağ, Mehmet. *Kur`ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifât*. Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. “Üslûp” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebî Rebîa', Ömer. *Divan-ü Ömer b. Ebî Rebîa'*. Nşr. Fâiz Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Küttâbi'l-'Arabî, 1996.
- Ebû Musa, Muhammed. *Hasâisu't-terâkîb -dirâse tahlîliyye li mesâilî 'ilmi'l-meânî-*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Fadl, Hasan Abbas. *İcâzu'l-Kur`ân*. Ammân: Camiatu'l-Kuds eş-Şarkıyye, 2007.
- el-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Meânî'l-Kur`ân*. Thk. Abdulfettah İsmail Şelbî. 3 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-'Amme, 1973.
- el-Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yâkub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gündüzöz, Soner. *Kur`ân'ın Eşsiz Dili (Kur`ân'da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap)*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Hamîde, Mustafa. *Nizâmü'l-irtibât ve'r-rabî'ti terkîbî'l-cümleti'l-'arabiyye*. Kahire: Mektebetü Lübnan, 1997.
- Hassân b. Sâbit. *Divânu Hassân b. Sâbit*. Nşr. Ali Mehennâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1994.
- Hassân, Temmâm. *el-Beyân fi revâi'l-Kur`ân*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1993.
- Hassân, Temmâm. *el-Lugatu'l-'arabiyye ma'nâhe ve mebnâhe*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Küttâb, 1985.
- Hassân, Temmâm. *el-Usûl dirâse ibstîmûlîciyye li'l-fikri'l-lugavî 'inde'l-'Arab en-navhü- fıkhu'l-luga-el-belâga*, Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2000.
- el-Hatîb, Abdulkarim. *el-İcâz fi dirâsâti's-sâbikîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- el-Hindâvî, Abdulhamid Ahmed Yusuf. *el-İcâzü's-sarfî fi'l-Kur`ânî'l-Kerim*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2008.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîr-ü't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn, ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Nşr. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hüdâ, 1986.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed Ebu'l-Huseyn er-Râzî el- Kazvîni el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, Thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1986.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâuddin. *el-Meselü's-sâir fi'l-edebî'l-kâtib ve's-şâir*. Thk. Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Riyad: Matâbiu'l-Ferzâk et-Ticâriyye, 1983.
- İmru'l-Kays. *Divânu İmri'l-Kays*. Nşr. Mustafa Abdu's-Şâfi. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2004.
- 'İsa, Fevzi. *'İlmü'd-delâle en-nazariyye ve't-tatbîk*. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1999.
- İşler, Emrullah. “Arapça ve Türkçe'deki Zamanlar- Karşıtsal Çözümleme” *Nüşa* 3/8 (Kış 2003): 55-68.
- Karaağaç, Günay. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- el-Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât -mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-Lugaviyye-*. Thk. Adnan Devriş, Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir. *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur`ân*. Thk. Hişam Semîr el-Buhârî. 20 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- el-Mesedî, Abdusselâm. *el-Uslûbiyye ve'l-uslûb*. Rabat: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l- Küttâb, ts.

- Muhtar, Ahmed. *'İlmü'd-delâle*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Mübarek, Muhammed. *Fihü'l-luga ve hasâisü'l-'arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Mütercim Âsım Efendi. *Okyânûsu'l-Basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîr* (Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi). Haz. Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *'İlmü'd-delâle*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- er-Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- es-Sâkî, Fâdîl. *Aksâmü'l-kelâm min haysü's-şekli ve'l-vazife*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1977.
- es-Sâmarrâî, Fadıl Salih. *el-Cümletü'l-'arabiyye ve'l-ma'nâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000.
- es-Sâmarrâî, Fadıl Salih. *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*. Ammân: Dâru 'Ammâr, 2006.
- es-Sâmarrâî, Fadıl Salih. *Meâ'ni'l-ebniyye fi'l-'arabiyye*. Ammân: Dâru 'Ammâr, 2007.
- es-Sâmarrâî, Fadıl Salih. *Meâ'ni'n-nahv*. Amman: Dâru'l-Fikr, 2000
- Selûm, Tâmir. *Nazariyyetü'l-luga ve'l-cemâl fi'n-nakdi'l-'arabî*. Lazkiye: Dâru'l-Hivâr, 1983.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman. *el-Kitâb*. Thk. Abdusselam Harun. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Tabl, Hasan. *Üslûbü'l-iltifât fi'l-belâgati'l-Kur'âniyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998.
- Tala, Murat. *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'ân'da 'Udûl*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- et-Turkî, İbrahim b. Mansûr. "el-'Udûl fi'l-binyeti't-terkîbiyye: kırâa fi't-turâsi'l-belâgî." *Mecelletu Cami'ati Ummi'l-Kurâ li 'Ulûmi's-Şerî'a ve'Lugati'l-'Arabiyye ve Âdâbih* 19/40 (Rebiulevvel 1428): 546-613.
- Ullmann, Stephen. *Devru'l-kelime fi'l-luga*. Trc. Kemal Muhammed Bişr. Beyrut: Mektebetü Lübnan, ts.
- Vendersy. *el-Luga*. Trc. Abdulhamid ed-Devâhilî- Muhammed el-Kassâs. Kahire: Mektebetü'l-Anglio el-Misriyye, 1950.
- ez-Zemahşerî, Carullah. *el-Keşşâf 'an hakâiki kavâidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. Thk. Eş-Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcûd- eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebü'l-'Ubeykân, 1998.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005.